

«Turgul!» diýdiler» we beýlekiler hakda

Category: Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny öwreniş, Oýlanmalar, Sözler

написано kitapcy | 22 января, 2025

"Turgul!" diýdiler" we beýlekiler hakda «TURGUL!» DIÝDILER» WE BEÝLEKILER HAKDA

Düýş görmek ynsanyň tebigatyndan gelip çykýar. Çeper edebiýatyň esasy predmeti ynsan bolansoň, düýş bilen baglanyşykly bolan birnäçe wakalar onda öz beýanyny tapypdyr. «Görogluda» Görogly, «Gül-Bilbilde» Bilbil geljekde öýlenjek gyzlaryny düýşlerinde görýärler. «Zöhre-Tahyrda», «Şasenem-Garypda» şalara we wezirlere perzentleriniň boljakdygy düýşlerinde aýan bolýar. Şeýle mysallar san-sajaksyz. Dünýä meşhur alymlaryň öz açыslarynyň çözgütlerini düýşlerinde göründikleri barada köp ýazgylar bar. Şu günü günde hem özleriniň basym pany bilen hoşlaşdakdyklaryny düýşlerinde görüp aýdanlary bilyaris. Düýş bilen baglanyşykly ýuze çykýan hakykatyň syryny ylym doly açyp görkezerden ejiz gelýär. Elbetde, görülýän düýşleriň hakykata gabat gelýänlerem seýrek däl.

Biribaryň ýaradanlarynyň arasynda çylşyrymly mahluk ynsan bolsa gerek. Adamyň psihikasy, jany, ruhy diýen düşunjeleriň asyl sebäplerini, häsiýetlerini düşündirmek juda kyn mesele. Ýone düýş adamyň ruhy bilen baglanyşykly ýuze çykýan hadysadır diýsek öte geçdigimiz bolmajak ýaly.

■ Ruh näme?

Adam göwreden (formadan), jandan (dirilik alamatyndan), ruhdan durýar. Ruh göze görünmeyeýän, adatdan daşary güýç bolup, ol adamyň oýlanyşyny, aňyny, psihiki ukybyny aňladýar. Dini düşunjelere görä, ruh Tañrynyň bir bölejigi ýa-da onuň bilen aragatnaşygy ýola goýmaga ukyply, baky, ýok bolup gitmeýän

barlykdyr. Jan, ruh barada giňişleýin maglumat bermek, gürrüň etmek hem bolardy. Yöne biziň ýazgymyzyň obýekti Magtumguly dananyň gören düýşleriniň onuň şygylar diwanynda beýanyny tapanlary hakyndadır. Düýşleriň ýorgudy barada etjek gürrüňimiziň adam ruhy bilen baglanyşykly boljakdygy sebäpli, oňa juda gysgaça kesitleme bermek bilen çäklendik.

■ «Turgul!» diýdiler»...

Magtymgulynnyň goşgular ýygyndlarynyň köpüsü şahyryň «Turgul!» diýdiler» eseri bilen başlanýar. Bizem şol däbe eýerip, Pyragynyň şygra geçirgen düýşleri baradaky gürrüňimizi şondan başlamakçy. «Turgul!» diýdileriň» Magtymgulynnyň kitaplarynyň öňünden berilmeginiň öz sebäbi bar. Il içinde aýdylýan rowaýata görä, Magtymguly çagaka, düýşünde pygamberleri, ýagşyzadalary görüpdir, şondan soň kakasy Döwletmämmet Azady oňa şygyr ýazmaga ak pata beripdir, ady tutulýan goşgy hem onuň ilkinji düzenimiş. Elbetde, Magtymguly şygyr äleminiň parlak ýyldyzy, beýik akyldar, umman ýaly giň hem čuň mazmunly eserler döreden tebigy ukyby, zehini egsilmeýän şahyr. Halk öz eý görýän, hormatlaýan adamy barada ony şöhratlandyrmak, mertebesini galdyrmak üçi her hili rowaýatlary döredýär, legendalary otarýar. «Turgul!» diýdiler» baradaky rowaýar hem şu jähtden döredilen bolsa gerek. Ýogsam, şygryň şahyryň döredijiliginiň kämilleşen döwrüne degişlidigi mese-mälîm bolup dur.

«Bir gije tünüň ýarynda ýatyrka» şahyry dört atly gelip alyp gidýär. Şahyr baran ýerinde Adam Atany, diwana-galandarlary, pirzadalary, Muhammedi (s.a.w) we beýleki pygamberleri, dört çaryýarlar: Omary, Osmany, Ebu Bekiri, Alyny görýär. Ony şol ýerde mejlise ýygnananlar bilen birme-bir, atma-at tanyşdyrýarlar:

Haýdardan soradym barça atba-at:
«Hezreti pygamber oldur bolmaň ýat,
Ol Selim Hojadyr, ol Baba zürýat,
Ol Weýsel Karadyr bilgil!» diýdiler.

«Ol Bahaweddindir, ol hem bir ärdir,
Biri Zeñni Baba, ol-da namdardyr,
Ol söýenşil duran dört çaryýardyr,
Maksadyň ne bolsa aýgyl!» diýdiler.

Magtymgulynyň düýşünde gören ýagşyzadalary, pygamberleri dünýäden bir mahallar ötüp gidenler. Olar şahyryň eserlerinde taryplan, hormat goýan adamlary, şolaryň hatarynda özuniň hem «san bolsam» diýip arzuw-hyýal ýüwürdenleri. Mukaddes kitaplarda, dini taglymatlarda, hudawylygy ündeýän ýazgylarda eger, adam on iki süñni, bütin durky bilen Tañrynyň ýoluna düşen bolsa, onuň cyn ýürekden islän zadyna ýetip bilyändigi barada aýdylýar. Magtymgulynyň düýşünde görenleri-de, onuň matlabynyň netijesi bolmaly. Bu meseläniň bir tarapy. Ikinjiden, «Turgul!» diýdilerde» beýan edilýän wakanyň ölüp giden adamlaryň ruhlarynyň mekan tutan dünýäsine syýahatdygyny aňmak kyn däl. Biziň eramyzdan öň V-IV asyrlarda ýaşap geçen grek filosofy Platon: «Merhumlaryň ruhy haýsydyr bir ýerde ýaşamaly, olar şol ýerden ýene ýasaýşa öwrülip gelýärler» diýip ýazypdyr. Ruh baky, oña ölüm ýok. Ruhy kämillik diýen düşünje bar. Ynsan ruhy kämilligiň ýokary derejesine ýetip bilyär. Ten hapasyndan düýpli saplanan ruh soň ynsan göwresine dolanyp gelmeýär. Magtymguly atamyzyň aýdyşy ýaly, Tañry ynsany bu dünýä «Bäş gün synamaga iberipdir». Kämilligiň iň ýokary derejesine ýetmek üçin şol «bäş günlük» synagdan geçmeli. Oňa indi kämilleşmegiň zerurlygy ýok. Şahyryň şygrynda ady tutulýan şahslar hem ruhy kämilligiň «kursuny» doly gutaranlar bolmaly. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginden, ol hakda il arasynda rowaç bolan rowaýatlardan, ýagşy sözlerden çen tutsaň, onda şahyr-da ruhy kämilligiň pellehanasyna ýetendir diýip hasaplama bolar. Magtymgulynyň kämil ruhunyň şol derejä ýetenleriň arasyна, goý ol düýşde bolsa-da, düşmegini logik gabat gelmän duranok. Onsoňam adam düýşünde aýagyny ýere degirmän uçup bilyär ýa-da uzyn töňnelerden guş ýaly ganat açyp geçýär... Muňa adamyň ruhy diýip düşünilse, dürs bolaýjak ýaly. Diýmek, adam çuň ukuda ýatan pursady ruh ten kapasasyndan çykýar.

Magtymgula şol ýerde şeýle maslahat berýärler:

«Jebrut äleminde Jelil syryna,
Gelip, özüň garap görgül!» diýdiler».

«Jebrut älemi» – ruhy dünýä. Jelil – Taňry.

Şahyryň «Şaýlamaýynmy?» şygrynda «Ýaranlar, ýetmek ýok Subhan syryna» diýen setir bar. Ýokardaky iki setir şol syra – Taňrynyň gudratyna, erk-ygtyýaryna, gizlin pynhanlyklaryna göz ýetirmek isleseň, ruhy dünýä özüň gelip gör, ýagmu oňa diňe ölüm bilen ýetip bolar diýen manyny aňladýar.

■ Magtymgulynyň «Turgul!» diýdiler» şygryndan gelip çykýan many näme?

Adam öz ruhy dünýäsini arassa saklamaly, ýagşylyk etmeli, ýuwaş-ýuwaşdan bolsa-da, ýokary ideallara eýe bolmaga çalyşmaly, betbagtlykdan, gaýgy-gamdan, günäden, şerden, ýamanlykdan arassalanmak üçin nadanlyk tebigatyndan el çekmeli, özüñdäki bölejik ruhuň ählumumy ruha – Taňa hyzmat etdirmeli, şoňa ymtylmaly. Şonda den ruhy kämilligiň misilsiz pæk, iň ýokary derejesine ýetip bilersiň, öz ruhuň Taňrynyň ruhuna galtaşykly edip bilersiň, bu bolsa, älemin, Allatagalanyň pynhan syryna düşünmegiň ýeke-täk ýoludyr.

■ Pyragynyň «Turgul!» diýdilerinden» başga-da şygra geçirilen birnäçe düýşleri bar

«Uçdum ýaranlar», «Külahly geldi», «0ýan» diýdiler», «Diwana geldi», «Bir nan getirdi» eserleri düýş bilen baglanychykly döredenleridir. Şahyryň «Boldum girýana», «Eýýamy gördüm», «Şondadır» goşgularynyň-da mazmuny düýşe kyapdaşdır. Akyldaryň döredijiligindäki düýşleriniň many-mazmunyna ser salsaň, olaryň, esasan, geçmiše belli bir yz galdyran pygamberler, weliler... hem-de sufizmiň wekilleri bilen berk baglanychyklydygyny görmek bolýar. Onuň «Uçdum, ýaranlar» şygry hem gorlen düýşün beýanydýr. Ol goşgy şeýle setirler bilen başlayáar:

Bir jumga gijesi gördüm düýşümde,
Bal urup göklere uçdum, ýaranlar.
Perwaz eýläp, seýran etdim dünýäni,
Bir abadan jaýa düşdüm ýaranlar.

Soňra şahyr şol düşen jaýynyň (ýeriniň) tebigatyny suratlandyrýar. Müň dürli miweler, reňbe-reň güller, şeýda bilbiller, köwser dek suwly mermer howuzlar liriki gahrymanyň aklyny haýran edýär. Şol güzel jaýda ol çiltenlerin golundan şerap içýär. Düýsdäki asmana tarap edilen gezelenjiň, duşuşygyň soňy şeýle tamamlanýar:

Bilmedim, köpmi ýa maňa az berdi,
Özge älem, başga bir awaz berdi,
Yşk aldy köňlumi, tile söz berdi,
Aýakdan-aýaga düşdüm, ýaranlar.

Magtymguly, hüşýär oldum, oýandym,
Oýandym, örtendim, tutasdym, ýandym,
Magny bazarynda haýýata döndüm,
Şirin gazal donun biçdim, ýaranlar.

■ Şahyryň düýşünde çiltenler bilen şerap içip, ylham çeşmesini joşduryp, «şirin gazal donuny biçdim» diýmeginiň sebäbi nämekä?

Magtymguly hakykatyň jarçysy bolupdyr. Hakykat bolsa hemmelere ýarap durmaýar. Sufizmiň wekilleri Hoja Ahmet Ýasawy, Ýunus Emre özlerini halkyň arasynda ykrar etdirmek, öz ideýalaryna sarpa goýulmagy üçin çiltenleriň, erenleriň, pygamberleriň elinden ýa-da şolar bilen bilelikde şerap içip, aýratyn zehine, ylhama eýe bolandyklary hakda ýazypdyrlar. Magtymguly hem şol usula eýeripdir diýsek ýalňyş bolmaz. Muňa onuň «Sözi agzyna hak salar», «Gargyşym daglary mum dek erider», «Pür-pudak ýaýradat alkyş kylanym» diýen setirleri-de güwä geçýär. Şeýle usula şahyr «Boldum girýana» şygrynda hem yüz urýar. Magtymguly kyn ýagdaýa düşýär, ol hümmet isläp göge yüz tutýar:

Könlümni geçirdim jümle-jahandan,
Ne jahandan, belki, el üzdüm jandan,
Hyzyrdan, Isadan, Şahymerdandan,
Hümmet isláp, bakdym suýy-asmana.

Şahyr delalat isláp asmana bakanda, garaňkylykda üç äre sataşýar. Olar bilen liriki gahrymanyň duşuşygynda şeýle waka bolup geçýär:

Biri gelip, elim gögsüme urdy,
Biri tyg bilen ýüregim ýardы,
Agzyma agzyn goýup, biri dem urdy,
Diýrler: «Arzyň diýgil Şahymerdana!»

Şondan soñ liriki gahryman bilen ýaňky üç kişiniň arasynda gysgajyk sorag-jogap alşylýar. Onda ahlak meselesi, ynsan mertebesi hakda söz açylýar. Ol sorag-jogabyň terbiýeçilik ähmiýetiniň uludygyny nazara alyp, ony okyjylara hödürläsimiz gelýär.

Diýdim: «Gökden agyr, ýerden mert nedir?
Derýadan baý nedir, daşdan saht nedir,
Otdan ýakyjyrak, buzdan serd nedir?
Zäherden ajyrak nedir bu jana?»

Diýrler: «Ýaman töhmet agyr asmandan,
Gaharsyz ýagşy söz giňdir jahandan,
Mynapygyň köňli saht seňistandan,
Ähli-kanyg meňzär bahry-ummana.

Jebir etgujy soltan-ýakyjy közden,
Bahyldan dileseň, sowukdyr buzdan,
Pahyra jebr etmek zäherdir suzdan,
Öwütdir bu sözler, bizden nyşana».

Hemmelere düşünükli bolar ýaly, «s a h t» – gaty, berk, «s e r d» – sowuk, «s e ñ i s t a n» – daşlyk ýer, «k a n y g» – kanagatlylyk, «s u z» – ot, ýangyn diýen manylary aňladýandygyny aýdaýalyň. Ýokarky bentlerde öñe sürülüyän

pikirlere siňe gulak gabartsaň, liriki gahrymanyň (şahyryň) özünüň-de töhmete sezewar bolandygyny, ýagşy söze mätäçdigini aňmak kyn däl. Elbetde, «Magtymguly şeýle ýol bilen özünü ykrar etdirjek bolan däldir, ol tebigy zehin ahyry, şahyr özünü şygyr hazynasy bilen ykrar etdir-dä» diýjeklerem tapylar. Ol hazır şeýle, wagtyň geçmegini bilen ykrar edilen. Öz wagtynda dana akyldarlar-da, geniler-de, alymlar-da goldawa-hemaýata, ykrar edilmäge mätäç bolupdyrlar. Magtymguly poeziýa meýdanynda oslagsyz atylyp çykan wulkan ýaly bir hadysadır. Şonuň üçinem oňa gyýa göz bilen garanlaram, abraýyny ýere dökjek bolanlaram tapylandyr. Şu aýdýanymyzyň ýapa degýändigini şahyryň hut özünüň başga bir goşgusynda: «Sözüm diňlän ýok diýip ümsüm oturma» diýeni-de tassyklaýan bolsa gerek.

Diýrler: «Üç kişi bolduk ustadyň,
Daýym destan bolsun älemde adyň,
Magtymguly, wagtdyr, iste myradyň...»
Bu syry akmak açar ýa bir diwana.

Eseriň soňky bendine ýöredilýän pikire üns beriň. Hydryr ata, Isa pygamber, Şahymerdan (Aly) «ustadyň bolduk, adyň äleme dolsun, myradyň aýt» diýip duran adama her bir önyeten dil ýetirmäge milt edip bilmese gerek. Dirikäň ykrar edilmek, onda-da döredijilik adamsy üçin bagt hem goldawdyr. Şahyr ony gönüläp aýdanok. Şeýle etse, onuň bähbidinden zyýanynyň boljakdygyna Magtymguly oňat düşünendir. Şoňa görä-de, şahyr ol dyry akmak ýa diwana açyp biler diýyär.

Dana Magtymguly goşga salan düýşleriniň aňyrsynda belli bir maksat goýandyr, öz kalbyny heýjana getirýän ideýany amala aşyrandyr. Pyragy «Diwana geldi», «Bir nan getirdi» şygyrlaryny Bahaweddin Nagybendi bilen baglanychdyryp döredipdir. Bahaweddin Nagybendi (Hojamuhammed) sufizm (sopuçlyk) akymynyň öz döwründe iň meşhur pirleriniň we ýolbaşçylarynyň biri bolupdyr. Ol özünüň «Haýatnama», «Delili-aşykyn» atly sufizme bagışlanan eserlerinde dogany we zikri dilden däl-de, kalbyň çuňlugy, ýüregiň emri bilen aýtmagy

ündäpdir. Magtymguly Hywada okan döwründe onuň eserleri, esaslandyran nagybendiýe ugry bilen tanşan bolmaly. Bahaweddin Buhara sebitlerinde önüp-ösüpdir. Şahyryň «Diwana geldi» goşgusynyň ilkinji bendifde onuň kimdigini, niredendigini, tutýan ýolunyň nämedigini beýan edýär:

Bir gije ýatyrdym, säher wagtynda,
Bahaweddin atly diwana geldi.
Asasyň süýreýip gelmiş Buhardan,
Hak ýskyna mest-u mestana geldi.

Soňra şahyryň öñünde ahyrzamana gopan ýaly waka bolup geçýär. Diwanalar, derwüşler, porhanlar özboluşly mejlis halkasyny gurup, olar nagra dartyp, zikir çekip, uly goh-galmagal turuzýarlar, gollarynda şeraply käse, serden geçirip, Hakyň ýşkynda däli-porhanlyga, setirlenmä yüz urýarlar. Liriki gahrymanyň düýsünde bolup geçen waka onuň kalbynda alamat goýýär, ýagny Taňra bolan söýgini döredýär. Taňry gullugunda bolmak, oňa ýakynlaşmak, ruhy taýdan birleşmek, Biribaryň dergähinden özüne yş görkezmegi – onuň syryna azda-kände düşünmek şahyryň göwün matlaby. Ol bu barada, gör, nämeler diýýär:

Köňül turar, «Huw!» diýr suýy-asmana,
El üzsem diýr, köwüş, muze, peşimden...

Mansur belasyna bolsam giriftar,
Giderem sen sary süýreýip hamym...

Ne laýykly ýüzüm bardyr tutarga,
Ne aýry gapym bar andan giterge,
Umydym bar, goýmaý bela-beterge,
Dergahyndan açsa der bizim sary.

Magtymguly «Diwana geldi» eseriniň üsti bilen hakyň ýolundan çykyp, bet işlere baş goşýanlary ýağşylygyň, ynsanperwerligiň ýodasyna salmak isleýär. Şahyr bu pikirini özgelere yüzlenip aýdanok, özünüň dürs ýola düşendigini habar berýär:

Magtymguly aýdar, Kurana uýdum,
Gybaty taşladym, haramy goýdum,
Sygryna bilmedim, syrymy diýdim,
Saklana bilmedim, zybana geldi.

Liriki gahryman öz hereketiniň üsti bilen adamlary ýagşylyga ýaran bolmaga, ýamanlygy taşlamaga ündeýär. Şahyr «Bir nan getirdi» şygyr-düýşünde hem ýokarda aýdylan pikiri ösdürip, diwanalaryň hereketlerini görüp, Haka bolan ýşkynyň artandygyny beýan edýär. Umuman, akyldaryň maksady adamlary terbiýelemek, olaryň jemgyýetdäki özara gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak hem sazlaşdyrmakdyr, ruhy ezýetden daşda durmakdyr.

■ Magtymgulynyn düýşleri barada jemläp näme aýtsa bolar?

Olarda beýan edilýän wakalaryň hemmesini şahyr düýşünde görüp ýazypdyr diýen netijäni çykarmak bir taraply bolardy. Elbetde, şol şygyrlarda görkezilýän wakalar öñ alnan düşunjeler, maglumatlar bolup, şahyryň olar hakdaky köp oýlanmalary, arzuw-hyýal ýüwürtmeleri, huşunda pikir eleginden geçirip ýörmegi düýşde aýanlyga eýe bolmagy mümkündür. Ikinji tarapdan, Magtymgulynyn ony edebi-döredijilik usuly hökmünde ulanan bolmagy-da ähtimaldyr. Şol goşgulardaky wakalary düýş görnüşinde beýan etmek amatly usul hökmünde saýlanylyp alnandyr. Her halda şahyryň goşga geçiren düýşleriniň onuň oý-pikirleriniň netijesinde jemlenen ideýalarybyn teswirlémeleridigi şübhесizdir.

Hanpolat NURPOLADOW. Magtymgulyn öwreniş